

ดนตรีชุมชนริมคลองแสนแสบ: ทบทวนวรรณกรรมเพื่อความเข้าใจพื้นที่ทางวัฒนธรรม

A LITERATURE REVIEW OF COMMUNITY MUSIC ALONG KHLONG SAEN SAEB: TOWARD AN UNDERSTANDING OF CULTURAL SPACE

ทีฆภัฏ สอนินุช / TEEKAPAT SONTINUCH*

คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
FACULTY OF FINE ARTS, SRINAKHARINWIROT UNIVERSITY.

เทพิกา รอดสการ / TEPIKA RODSAKAN

คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
FACULTY OF FINE ARTS, SRINAKHARINWIROT UNIVERSITY.

Received : July 10, 2025

Revised : October 23, 2025

Accepted : October 31, 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมดนตรีในชุมชนริมคลองแสนแสบ กรุงเทพมหานคร โดยเน้นการวิเคราะห์พื้นที่ดังกล่าวในฐานะ “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ วิถีชีวิต และประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ดนตรีในพื้นที่นี้มีบทบาทหลากหลาย ทั้งด้านพิธีกรรม ความบันเทิง และการถ่ายทอดองค์ความรู้ โดยมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านรูปแบบการแสดง เนื้อหา และกระบวนการผลิตซึ่งสะท้อนพลวัตทางสังคม งานศึกษาชี้ให้เห็นว่าความยั่งยืนของวัฒนธรรมดนตรีจำเป็นต้องอาศัยทั้งการมีส่วนร่วมของชุมชน การสนับสนุนเชิงนโยบาย และการบูรณาการองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมในระดับพื้นที่ บทความนี้จึงเสนอกรอบการวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงแนวคิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมกับ “ความยั่งยืนทางวัฒนธรรม” เพื่อสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นเกี่ยวกับบทบาทของดนตรีในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต และเพื่อเป็นพื้นฐานในการธำรงและพัฒนาดนตรีชุมชนในบริบทเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลง

คำสำคัญ: คลองแสนแสบ, ดนตรีชุมชน, พื้นที่ทางวัฒนธรรม, ความยั่งยืนทางวัฒนธรรม

Abstract

This article presents a literature review on the musical culture of the communities along Khlong Saen Saeb in Bangkok, by focusing on an analysis of the canal's area as a “cultural space” shaped by ethnic diversity, historical layers, and contemporary urban dynamics. Within this space, community music in the surrounding area has played critical roles in ritual practices, entertainment, and wisdom transmission. Driven by urbanization and shifting lifestyles, these musical forms and practices have undergone significant changes in content, structure, and production, reflecting the community's response to social transformations. This article argues that cultural sustainability in music requires collaborative efforts involving community participation, policy support, and localized cultural knowledge systems. By

* ผู้นิพนธ์หลัก E-mail : teekapat@gs.wu.ac.th

engaging the frameworks of Cultural Space and “Cultural Sustainability,” this research study provides a deeper understanding of music as a living heritage, and a basis for preserving and developing local music culture in the context of urban transition and its long-term continuity.

Keywords: Khlong Saen Saeb, Community Music, Cultural Space, Cultural Sustainability

บทนำ

คลองแสนแสบเป็นหนึ่งในเส้นทางน้ำสายสำคัญที่มีบทบาทในการหล่อเลี้ยงชีวิต สังคม และวัฒนธรรมของชาวกรุงเทพมหานครมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ด้วยบทบาทในฐานะเส้นทางคมนาคม เชื่อมโยงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และเป็นพื้นที่รองรับการตั้งถิ่นฐานของผู้คนจากหลากหลายชาติพันธุ์และศาสนา คลองแห่งนี้ขุดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีความยาวกว่า 1,300 เส้น ผ่านท้องทุ่งสำคัญ เช่น ทุ่งบางกะปิและทุ่งหนองจอก ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นพื้นที่ชุมชนเมืองที่มีวิถีชีวิตแบบพหุวัฒนธรรม (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2504, น. 95) ชุมชนริมคลองแสนแสบเติบโตขึ้นท่ามกลางความหลากหลายทางชาติพันธุ์และศาสนา โดยมีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและยอมรับวิถีชีวิตที่แตกต่าง ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในพื้นที่นี้มิได้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาหรือประเพณีโดยตรง แต่เกิดขึ้นจากปัจจัยแวดล้อม เช่น การพัฒนาเมือง และการย้ายถิ่นฐานของประชากรจากหลากหลายภูมิภาค ซึ่งเข้ามาสร้างชุมชนใหม่ ริมคลอง (วรารักษ์ จิวชัยศักดิ์, 2555) ในบริบทของวัฒนธรรมดนตรี พื้นที่ริมคลองแสนแสบสะท้อนให้เห็นถึงความสร้างสรรค์ทางศิลปะที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่หลากหลาย ผ่านรูปแบบการแสดงดนตรีที่หลากหลาย เช่น วงปี่พาทย์, ลิเกเรียบ, นาเสป, วงอังกะลุง และกลองยาว สถานที่อย่างตลาดริมน้ำวัด และพื้นที่ชุมชน ที่เป็นพื้นที่ในการแสดงดนตรี และการสืบทอดองค์ความรู้และวัฒนธรรมทางดนตรีสู่คนรุ่นใหม่ บรรยายภาพทางกายภาพ และบริบททางสังคมของคลองแสนแสบจึงส่งผลโดยตรงต่อการสร้างอัตลักษณ์ทางดนตรีของชุมชน

คลองแสนแสบจึงเป็นพื้นที่วัฒนธรรมที่หล่อหลอมทั้งมิติทางประวัติศาสตร์และความร่วมสมัย การเปลี่ยนแปลงของชุมชนในแต่ละยุคสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ กับการแสดงออกทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะดนตรีที่พัฒนาไป

ตามบริบทของยุคสมัย นอกจากนี้ การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายยังมีส่วนสำคัญในการสร้างรูปแบบดนตรีที่มีลักษณะเฉพาะในแต่ละพื้นที่ ในการศึกษาวัฒนธรรมดนตรีในชุมชนริมคลองแสนแสบ จึงสามารถเลือกแนวทางการศึกษาทั้งในมิติ “แนวนอน” และ “แนวตั้ง” โดยการศึกษาแนวนอนจะมุ่งเน้นการวิเคราะห์พัฒนาการของเนื้อหาดนตรีตามช่วงเวลา ส่วนแนวตั้งจะศึกษาบริบททางสังคมที่มีผลต่อการสร้างความหมายของดนตรี ในช่วงเวลาหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งแนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง ที่ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการสำรวจพื้นที่วัฒนธรรมที่ยังขาดการศึกษาอย่างเป็นระบบ (เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี, 2562)

สถาบันการศึกษา นักดนตรี ปราชญ์ชาวบ้าน รวมถึงเครือข่ายกลุ่มชุมชนล้วนมีบทบาทสำคัญในการธำรงไว้ซึ่งความรู้และการถ่ายทอดดนตรีในบริบทของตนเอง ความต่อเนื่องของการดำรงอยู่ของดนตรีในคลองแสนแสบ จึงมิได้ขึ้นอยู่กับการอนุรักษ์เชิงรูปธรรมเท่านั้น แต่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างความหมายใหม่ร่วมกัน และการปรับตัวให้เข้ากับสังคมยุคใหม่ ในบริบทดังกล่าวแนวคิด “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” (Cultural Space) และ “ความยั่งยืนทางวัฒนธรรม” (Cultural Sustainability) จึงเป็นกรอบวิเคราะห์ที่สำคัญ ซึ่งช่วยให้เห็นคุณค่าและบทบาทของดนตรีในฐานะมรดกวัฒนธรรมที่มีชีวิต เป็นทั้งรากฐานของอัตลักษณ์ และเป็นกลไกของการเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์ ในชุมชนเมืองร่วมสมัยด้วยภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และความหลากหลายของกิจกรรมทางดนตรี พื้นที่ริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานคร บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์ เพื่อทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมดนตรีในชุมชนดังกล่าว โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ผ่านมิติ ของพื้นที่ทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต อัตลักษณ์ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งนี้เพื่อวางรากฐานทางความรู้สำหรับการอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมดนตรีให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนในบริบทของเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

แนวคิดพื้นที่ทางวัฒนธรรม

ในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีดำเนินไปอย่างรวดเร็ว การทำความเข้าใจ “พื้นที่” ไม่อาจจำกัดอยู่เพียงการรับรู้ในเชิงกายภาพ อีกต่อไป สำคัญต้องพิจารณาภายใต้กรอบคิดที่ซับซ้อนและหลากหลายมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเมื่อพื้นที่ได้กลายมาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการหล่อหลอม อธิบาย และสะท้อนความสัมพันธ์ทางอำนาจ ตัวตน และความหมายของผู้คนในแต่ละบริบท หนึ่งในกรอบแนวคิดสำคัญที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางคือแนวคิดเรื่อง “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” ซึ่งชี้ให้เห็นว่าพื้นที่มิได้เป็นเพียงบริเวณหรือที่ตั้งของกิจกรรมทางสังคมเท่านั้น อีกทั้งยังเป็นเวทีที่วัฒนธรรมถูกสร้าง สื่อสาร ต่อรอง และเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในทัศนะของ (Lefebvre, 1991, p. 411) พื้นที่ไม่ใช่สิ่งที่สามารถแยกออกมาพิจารณาอย่างโดดเดี่ยวราวกับวัตถุที่ถูกตัดขาดจากผู้รับรู้หรือเข้าใจจากมุมมองด้านเดียว หากแต่เป็นสิ่งที่มิติเชิงซ้อนและหลากหลาย พื้นที่จึงดำรงอยู่ในสถานะที่ซับซ้อน เป็นได้ทั้งเครื่องมือและเป้าหมาย ทั้งสื่อ ตัวกลาง และบริบทของกระบวนการช่วงชิงอำนาจ แนวคิดเรื่อง “Thirdspace” หรือ “พื้นที่ที่สาม” จึงชี้ให้เห็นว่าพื้นที่คือเวทีของการปฏิบัติการทางสังคม (the habitat of social practices) ซึ่งหมายถึงพื้นที่ที่แนวคิด เหตุการณ์ ปรากฏการณ์ และความหมายสามารถเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลา ทั้งนี้ Lefebvre (1991) ให้ความสำคัญต่อ “การเมืองของการสร้างพื้นที่” โดยเสนอว่าการทำความเข้าใจพื้นที่ต้องพิจารณาอย่างวิเคราะห์ถึงเบื้องหลังของอำนาจที่แฝงอยู่ผ่านความรู้ และอุดมการณ์ต่าง ๆ เพราะท้ายที่สุด การช่วงชิงพื้นที่ทางสังคมคือความพยายามเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการครอบครอง หรือควบคุมพื้นที่นั้น ปรากฏในหนังสือ The Production of Space ที่ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับพื้นที่ในสามลักษณะ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสมัยใหม่ที่มองพื้นที่ในเชิงพลวัต ไม่ใช่พื้นที่ที่หยุดนิ่งหรือมีความหมายตายตัวเหมือน ในแนวคิดของนักสังคมวิทยาแบบดั้งเดิม แต่กลับมองว่าพื้นที่คือสิ่งมีชีวิตที่มีความหมายจากผู้คนที่เข้ามาใช้งาน เป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยการเคลื่อนไหว การแลกเปลี่ยน การเรียนรู้ และการถ่ายทอดระหว่างกัน พื้นที่ในมุมมองนี้ จึงไม่ใช่เพียงแค่พื้นที่ทางกายภาพ แต่คือพื้นที่ทางสังคมที่เปรียบได้กับ “เวทีของการต่อสู้ช่วงชิง” ซึ่งผู้คนต่างเข้ามามีบทบาทในการนิยาม สร้าง และเปลี่ยนแปลงความหมายของมันตลอดเวลา

เห็นได้ว่า “พื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม” เป็นองค์ประกอบที่มีอยู่ในทุกเมือง โดยสะท้อนอัตลักษณ์เฉพาะของแต่ละพื้นที่ผ่านลักษณะทางวัฒนธรรม ประเพณี และรูปแบบการใช้งานที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นการรองรับกิจกรรมทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมหรือกิจกรรมร่วมสมัยที่หลากหลาย พื้นที่สาธารณะในมิติทางวัฒนธรรมอย่างรอบด้าน โดยไม่จำกัดเพียงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม แต่เน้นการทำความเข้าใจความหมายและอัตลักษณ์ที่เกิดจากความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบการใช้พื้นที่และกระบวนการพัฒนาในเชิงพื้นที่ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น (เมธี พิริยการณนธ์ และ นพพล ตั้งสกุล, 2564) แนวคิดเรื่อง “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” เป็นกรอบการวิเคราะห์ที่ช่วยให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างพื้นที่ กิจกรรม และความหมายที่มนุษย์สร้างขึ้นผ่านกระบวนการทางสังคม วัฒนธรรม และอำนาจ พื้นที่ ไม่เพียงบริบททางกายภาพเพียงอย่างเดียว แต่เป็นพื้นที่ที่มีชีวิต มีพลวัต และถูกหล่อหลอมโดยการกระทำ ความเชื่อ และอัตลักษณ์ของผู้คนที่เข้ามาใช้งานภายในบริบทนั้น การทำความเข้าใจพื้นที่ในลักษณะนี้ จึงช่วยเปิดมุมมองใหม่ในการศึกษาปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมในระดับพื้นที่ได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

พื้นที่ริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานครเป็นตัวอย่างของ “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” ที่สะท้อนการอยู่ร่วมกันอย่างสงบของชุมชนพุทธและมุสลิมมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี โดยมีการก่อตั้งวัดแสนแสบ (วัดแสนสุขในปัจจุบัน) และสุเหร่าบ้านครัว (มัสยิดยามีลุลคือยริยะห์) ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของความหลากหลายทางศาสนาในพื้นที่ ต่อมาเมื่อมีการขุดคลองแสนแสบในสมัยรัชกาลที่ 3 การตั้งถิ่นฐานและการสร้างวัดกับมัสยิดก็ขยายตัวมากขึ้นตามแนวคลอง ปัจจุบันมีวัดในพระพุทธศาสนา (วัดราษฎร์) จำนวน 11 แห่ง และมัสยิดในศาสนาอิสลามจำนวน 25 แห่ง รวมทั้งสิ้น 36 แห่ง ที่ตั้งกระจายอยู่ตลอดแนวคลอง ปัจจัยที่ส่งเสริมให้วัดและมัสยิดเหล่านี้ดำรงอยู่ ได้แก่ รากฐานทางประวัติศาสตร์ ความเชื่อ ศิลปะ และวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมาจนกลายเป็นต้นแบบของความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมและการอยู่ร่วมกันอย่างมั่นคงในพื้นที่เมือง (รุ่งอรุณ กุลธำรง, 2556) แม้จะมีความพยายามจากภาครัฐและภาคส่วนต่าง ๆ ในการฟื้นฟูคลองแสนแสบในฐานะแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและเส้นทางคมนาคมที่สำคัญมา

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 แต่ในมิติของวัฒนธรรมทางดนตรี ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของอัตลักษณ์ชุมชนริมคลอง กลับยังไม่ได้รับการให้ความสำคัญอย่างเพียงพอ ในเชิงนโยบาย หรือการฟื้นฟูเชิงพื้นที่ วัฒนธรรมดนตรีในชุมชนต่าง ๆ ซึ่งวัฒนธรรมทางดนตรีล้วนมีบทบาทในการสร้างความผูกพันระหว่างผู้คนกับสถานที่ อีกทั้งสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายทางชาติพันธุ์และศาสนาอันเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ อย่างไรก็ตามการขาดกลไกสนับสนุนอย่างเป็นระบบส่งผลให้มรดกทางเสียงเหล่านี้ เสี่ยงต่อการเลือนหายไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของเมือง และการปรับตัวของวิถีชีวิต ดังนั้น การพัฒนาและฟื้นฟูคลองแสนแสบจึงควรมอง “วัฒนธรรมดนตรี” เป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรที่มีคุณค่าควรอนุรักษ์และส่งเสริม ควบคู่กับการดูแลสิ่งแวดล้อมและโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อสร้างความยั่งยืนอย่างแท้จริงในทุกมิติของพื้นที่

ตัวอย่างที่สะท้อนการประยุกต์ใช้แนวคิดนี้ได้เป็นอย่างดี คือ การศึกษาพื้นที่ทางวัฒนธรรมของดนตรีไทยในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงกันระหว่างสถานที่ กลุ่มบุคคล และกิจกรรมทางดนตรีที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่ต่าง ๆ การศึกษาพื้นที่ทางวัฒนธรรมของดนตรีไทยในจังหวัดเชียงใหม่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่ บุคคล และกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกันอย่างมีนัยสำคัญ พื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับดนตรีไทยพบได้ทั้งในบ้าน คู่มุ่เจ้านาย วัด สถาบันการศึกษา และพื้นที่ประกอบพิธีกรรมหรือเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งต่างมีความหมายในเชิงสังคมและวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์หรือพื้นที่ร่วมสมัย โดยเฉพาะเมื่อมีกลุ่มผู้เกี่ยวข้องทั้งจากท้องถิ่นและจากภาคอื่น เช่น นักดนตรีจากภาคกลาง เข้ามามีบทบาทร่วมในกิจกรรมทางดนตรีไทย ก็ยิ่งสะท้อนให้เห็นความหลากหลายและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่เหล่านี้ (ปรเมศวร์ สรรพศรี และ เกริกพงศ์ ใจคำ, 2565) ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย แนวคิดดังกล่าวจึงมีบทบาทสำคัญในการทำความเข้าใจการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของมรดกทางวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในกรณีของวัฒนธรรมดนตรีพื้นบ้านที่มีความเปราะบางต่อกระแสสมัยใหม่ ตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนประเด็นนี้ได้เป็นอย่างดีคือการศึกษาวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมดนตรีกับวิถีชีวิตในท้องถิ่นภาคตะวันออก: จังหวัดตราดและจังหวัดจันทบุรี” ซึ่งชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการและการสืบทอดของดนตรีพื้นบ้านที่กำลัง

เผชิญกับการเลือนหาย เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี ทำให้คนรุ่นใหม่ไม่เข้าถึงหรือสนใจดนตรีพื้นบ้านแบบดั้งเดิม ซึ่งถูกมองว่าไม่มีความทันสมัย จึงมีความจำเป็นต้องพัฒนาและปรับรูปแบบให้สอดคล้องกับยุคสมัย เช่นเดียวกับแนวทางที่เพลงลูกทุ่งสามารถประยุกต์ตัวเองให้ร่วมสมัยได้สำเร็จ ดังนั้นจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม พบว่าดนตรีพื้นบ้านบางรูปแบบได้สูญหายไปโดยไม่สามารถบันทึกหรือถ่ายทอดต่อได้ เช่นกรณีวงกลองยาวของลุงเสถียร บ้านแหลมมะขาม จังหวัดตราด ที่ไม่สามารถถ่ายทอดรูปแบบการตีได้ทั้งหมด งานมานุษยวิทยาดนตรีจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการเร่งเก็บข้อมูลและอนุรักษ์มรดกเหล่านี้ เพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างสรรค์และพัฒนาวัฒนธรรมดนตรีพื้นบ้านให้คงอยู่ต่อไปในสังคมร่วมสมัย (รณชัย รัตนเศรษฐ, 2559, น. 88) สรุปได้ว่า แนวคิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมจะเป็นกรอบวิเคราะห์สำคัญที่ช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างพื้นที่ กิจกรรม และความหมายที่มนุษย์สร้างขึ้นผ่านกระบวนการทางสังคมและอำนาจ โดยมองว่าพื้นที่ไม่ใช่เพียงบริบททางกายภาพ แต่เป็นพื้นที่ที่มีชีวิต ถูกหล่อหลอมโดยอัตลักษณ์ ความเชื่อ และการกระทำของผู้คน แนวคิดนี้ได้รับการอธิบายโดยนักคิดอย่าง Lefebvre (1991) และต่อยอดผ่านแนวคิด Thirdspace ซึ่งชี้ว่าพื้นที่คือเวทีของการปฏิบัติการทางสังคมที่มีการสร้าง ต่อรอง และเปลี่ยนแปลงความหมายอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างการประยุกต์ใช้แนวคิดนี้ที่ชัดเจนได้แก่ การศึกษาพื้นที่ทางวัฒนธรรมของดนตรีไทยในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างสถานที่ กลุ่มบุคคล และกิจกรรมทางดนตรีที่สะท้อนอัตลักษณ์และความหลากหลายของชุมชนในแต่ละพื้นที่ รวมถึงงานวิจัยเกี่ยวกับดนตรีพื้นบ้านในภาคตะวันออก โดยเฉพาะจังหวัดตราดและจันทบุรี ที่ชี้ให้เห็นถึงความเปราะบางของมรดกดนตรีพื้นบ้านที่กำลังเลือนหายไปจากวิถีชีวิตร่วมสมัย ความจำเป็นในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดจึงเป็นสิ่งสำคัญ เช่นการประยุกต์รูปแบบให้ร่วมสมัยเหมือนเพลงลูกทุ่ง ขณะเดียวกันงานด้านมานุษยวิทยาดนตรีจำเป็นต้องเร่งเก็บข้อมูลและองค์ความรู้พื้นบ้านเหล่านี้ไว้ก่อนที่จะสูญหายไป เพื่อเป็นรากฐานในการต่อยอด สร้างสรรค์ และรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในอนาคต

ภูมิทัศน์ของวรรณกรรมเกี่ยวกับดนตรีชุมชน ริมคลองแสนแสบ

จากเส้นทางประวัติศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ทำให้วัฒนธรรมดนตรีในชุมชนริมคลองแสนแสบมีลักษณะที่หลากหลายและผสมผสานกันอย่างโดดเด่น ความหลากหลายนั้นมิได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่กำลังดำเนินไปท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงยุคสมัย ซึ่งสะท้อนผ่านรูปแบบของการแสดงดนตรี เนื้อหา และวิธีการถ่ายทอด ที่มีความแตกต่างกันตามบริบททางสังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีที่เปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงทางดนตรี จึงมิใช่เพียงการเปลี่ยนแปลงของภาพรวมวัฒนธรรม แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงของเสียงและองค์ประกอบของดนตรี ทั้งในด้านจังหวะ ทำนอง สัมเสียง การประสานเสียง และคีตนิพนธ์ ที่ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาหนึ่ง และดำเนินต่อไปสู่ช่วงเวลาใหม่ ซึ่งสะท้อนถึงพลวัตของชุมชนที่ตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง (เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี, 2560, น. 3) ในกรณีของชุมชนริมคลองแสนแสบ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสามารถเห็นได้จากการดัดแปลงการแสดงดนตรีให้เหมาะสมกับบริบทของกลุ่มวัฒนธรรม เช่น การอนุรักษ์บทเพลงในชุมชนมุสลิม การปรับตัวทำนองให้ร่วมสมัย การใช้เครื่องดนตรีผสมผสานระหว่างดั้งเดิมกับสมัยใหม่ หรือแม้กระทั่งการสร้างบทเพลงใหม่ที่สะท้อนเรื่องราวของชุมชนในยุคปัจจุบัน ทั้งหมดนี้ล้วนแสดงให้เห็นว่า “ดนตรี” เป็นทั้งกระจกสะท้อนความเป็นไปของสังคม และเป็นกลไกที่ชุมชนใช้เพื่อปรับตัวและดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในสภาวะที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

วัฒนธรรมเป็นระบบที่มีการปรับเปลี่ยนและเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา โดยสามารถวิเคราะห์ได้ผ่านความสัมพันธ์กับระบบนิเวศทางภูมิศาสตร์ สังคม และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ วัฒนธรรมยังสามารถเข้าใจได้ในฐานะ ชุดของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ดำรงอยู่ในหลากหลายระดับ และในฐานะวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตความหมาย เพื่อสร้างความจริงในบริบททางสังคม (ซิณุพงศ์ อินทร์แก้ว, 2563) แนวคิดดังกล่าวช่วยเปิดมุมมองใหม่ ในการศึกษาดนตรี มิใช่เพียงในฐานะศิลปะการแสดง แต่ในฐานะเครื่องมือทางสังคมที่สะท้อนพลวัตและการต่อรองของชุมชน ในกรณีของดนตรีริมคลองแสนแสบ รูปแบบการแสดงอย่างลิเกเรียบ อู้ละกันปี ปี่พาทย์

หรืออื่น ๆ ล้วนสะท้อนทั้งการดำรง อัตลักษณ์ การปรับตัว และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ดนตรีจึงเป็นภาพแทนของพื้นที่ ทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต และควรค่าแก่การทำความเข้าใจในเชิงลึกเพื่อธำรงไว้ซึ่งความหมายในบริบทของเมือง

การแสดง อู้ละกันปี ของชาวมุสลิมในเขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร เป็นตัวอย่างหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงทางดนตรีที่สะท้อนการปรับตัวตามบริบททางวัฒนธรรมและสังคมในพื้นที่ การแสดงดังกล่าวเริ่มปรากฏหลักฐานในช่วงปี พ.ศ. 2492 และได้รับการฟื้นฟูในช่วง พ.ศ. 2496 โดยเชคมุฮัมหมัดอาลี ชุกรีย์ ผู้นำทางศาสนาในนิกายซูฟี กอติริยะย์ รูปแบบการแสดงคล้ายกับดิเกร์เรียบ โดยมีการนั่งล้อมวงตีกลองและขับร้องบทสรรเสริญท่านนบีมุฮัมหมัด ซึ่งมีความโดดเด่นด้านภาษาที่ใช้ภาษามลายู และมีพัฒนาการทางดนตรีชัดเจนในด้านทำนองที่แตกต่างกัน ได้แก่ ทำนอง “กีหมิง” ซึ่งใช้เฉพาะผู้ชายและมีเครื่องประกอบจังหวะคือกลองรำมะนา และทำนอง “กีหรุ่น” หรือ “ทำนองบ้านคู้” ที่ใช้เฉพาะผู้หญิงในการขับร้องโดยไม่มีเครื่องดนตรี และมีการนำทำนองเพลงไทย เช่น เพลงพม่าเห่ และเพลงลาวสมเด็จ มาใช้ร่วมด้วย ซึ่งสะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมดนตรีมลายูและไทยอย่างสร้างสรรค์ในชุมชนมุสลิมพื้นถิ่นแห่งนี้ (กมลลักษณ์ น่วมสำลี และคณะ, 2565) การเปลี่ยนแปลงทางดนตรีในชุมชนริมคลองแสนแสบไม่ได้จำกัดอยู่เพียงด้านเนื้อหาและรูปแบบการแสดงเท่านั้น หากยังขยายสู่กระบวนการผลิตและการดูแลรักษาเครื่องดนตรีที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่น คุณครูตาอู๊ด หรือผู้ใหญ่สุทัศน์ ยิดนรดิน แห่งชุมชนทรายกองดิน เขตคลองสามวา ไม่เพียงเป็นผู้วางดิเกร์เรียบเท่านั้น และ ยังมีบทบาทสำคัญในฐานะช่างฝีมือผู้อนุรักษ์ศิลปะการขึ้นหน้ากลองรำมะนาแบบโบราณ ท่ามกลางบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม คุณครูได้ปรับเทคนิคและวัสดุ เช่น การใช้หวายไ่นลอนหลากสีและการทาตินสอพอง เพื่อรักษาคุณภาพเสียงและสร้างเอกลักษณ์เฉพาะของกลอง นอกจากนี้ ยังริเริ่มแนวคิดการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านี้ให้คนรุ่นใหม่ สะท้อนถึงการเปลี่ยนผ่านจากการสืบทอดภายในครอบครัวสู่การจัดการเชิงระบบในระดับชุมชน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญของการธำรงและต่อยอดวัฒนธรรมดนตรีในยุคปัจจุบัน (จักรพงษ์ กลิ่นแก้ว, 2562, น. 245 - 246)

ภาพที่ 1 สาทิตการบรรเลงเลกเรียบ โดยวงผู้ใหญ่วัด ชุมชนทรายกองดิน เขตคลองสามวา กรุงเทพมหานคร
ที่มา : ชีวภัส สนธิสุข, (2568).

นอกจากนี้บุคคลสำคัญในราชวงศ์มีบทบาทอย่างยิ่งต่อการส่งเสริมและสืบทอดองค์ความรู้ด้านดนตรี ในบริบท ของสังคมไทย โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ผู้ทรงสนพระทัย ในดนตรีไทยและดนตรีตะวันตกมาแต่เยาว์วัย ซึ่งพระองค์ทรงเป็นคนไทยคนแรกที่เล่นเครื่องดนตรีพิณฝรั่ง (Harp) และมีบทบาทสำคัญทั้งในฐานะผู้ปฏิบัติและผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ ทรงก่อตั้งโรงเรียนเพาะช่างเพื่อส่งเสริมศิลปกรรมทุกแขนง และทรงจัดตั้งคณะละครภายในบริเวณที่ประทับซึ่งตั้งอยู่ใกล้คลองแสนแสบ ติดกับวังสระปทุม

(พูนพิศ อมาตยกุล และคณะ, 2526, น. 63) โดยใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมด้านดนตรีและการแสดงพัฒนาทั้งระดับราชสำนักและชุมชนโดยรอบการดำเนินบทบาทของพระองค์ จึงสะท้อนถึงพระอัจฉริยภาพทางศิลปะ ที่ต่อยอดความสำคัญของการมีผู้นำ ทางวัฒนธรรมที่ส่งผ่านองค์ความรู้และคุณค่าของดนตรีให้สืบทอดต่อเนื่องในบริบทของสังคมไทย ปัจจุบันยังมีการสืบทอด การบรรเลงฮาร์ป โดยมีศูนย์การเรียนรู้ที่ชื่อว่า Tamnak Prathom Harp Centre ตั้งอยู่ที่ 16 ซอย สุขุมวิท 43 แขวงคลองตันเหนือ เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 2 สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก ทรงฉายกับฮาร์ป (พิณฝรั่ง) พระองค์ทรงเป็นคนไทยคนแรกที่เล่นฮาร์ปได้

ที่มา : ศิลปวัฒนธรรม. (2559). เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก ผบ.โรงเรียนเพาะช่างพระองค์แรก ทรงพระปรีชาแม่แต่งงานของผู้หญิง.

https://www.silpa-mag.com/history/article_982

การปรับตัวทางดนตรีในชุมชนริมคลองแสนแสบ เป็นภาพสะท้อนของพลวัตทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นท่ามกลาง ความหลากหลายและการเปลี่ยนแปลงของสังคมเมือง ร่วมสมัย ดนตรีพื้นบ้านหลากหลายรูปแบบ อาทิ อู้เล่กัน นปี ดิเกร์เรียบ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัย เรื่องการปรับตัว ของวงดนตรีปี่พาทย์มอญในจังหวัดราชบุรีท่ามกลางบริบท สังคมไทยร่วมสมัย ที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลง ทั้งใน ด้านเนื้อหา รูปแบบ และบทบาททางสังคม เพื่อคงอยู่ใน บริบทปัจจุบัน ในกรณีของคณะปี่พาทย์มอญ มีการปรับตัว ในหลายมิติ ได้แก่ การนำดนตรีไปใช้ในบริบทพิธีกรรม งาน ศพ และความบันเทิง เช่น ลิเกหรือแข่งเรือ รวมถึงการ ประยุกต์เครื่องดนตรี ระบบเสียง และเวทีเพื่อความสะดวก ในการแสดง ตลอดถึงการใช้อีโคโนมออนไลน์ในการ ประชาสัมพันธ์ยังช่วยขยายฐานการตลาด และเพิ่มโอกาส การจ้างงาน ในด้านเนื้อหา คณะปี่พาทย์ยังคงรักษาเพลง ดั้งเดิมไว้ แต่ก็มีกรมผสมเพลงลูกทุ่ง เพลงประกอบละคร และเพลงร่วมสมัย เพื่อให้เข้าถึงผู้ฟังได้มากขึ้น ในขณะที่ เดียวกัน การปลูกฝังคุณธรรม ความรับผิดชอบ และระเบียบ วินัยของนักดนตรี ก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของการปรับตัวที่ช่วย ส่งเสริมภาพลักษณ์ของคณะดนตรีให้ได้รับความเชื่อถือจาก สังคมโดยรวม การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จึงไม่ใช่เพียงการ เปลี่ยนทางเสียงหรือรูปแบบเท่านั้น แต่เป็นการปรับ โครงสร้างวัฒนธรรมดนตรีทั้งระบบ (ธัญญาภรณ์ โพธิภาวิน, 2565) คลองแสนแสบในฐานะ “พื้นที่เปลี่ยนผ่านของเมือง” สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งทางกายภาพและทาง วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากการเติบโต ของเมืองและการย้าย ถิ่นฐาน ของประชากรหลากหลายเชื้อชาติ ตั้งแต่สมัยรัชกาล ที่ 3 ที่คลองถูกใช้เพื่อเกษตรกรรม การขนส่ง และการเชื่อม โยงกับเมืองหลวง พื้นที่ริมคลองจึงกลายเป็นจุดตั้งถิ่นฐาน ของชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ร่วมกันบนพื้นฐาน ของ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมอย่างกลมกลืน เมื่อเมือง ขยายตัว สภาพแวดล้อมริมคลองเปลี่ยนแปลงไปจากชุมชน พื้นถิ่นกลายเป็นพื้นที่เมืองผสมผสานทั้งอาคารสำนักงาน โรงงาน และระบบขนส่ง ส่งผลให้บทบาทของคลองแสนแสบ เปลี่ยนจากเส้นทางน้ำเชิงเศรษฐกิจดั้งเดิมมาเป็นพื้นที่ที่ต้อง รับมือกับปัญหาสิ่งแวดล้อมและความเหลื่อมล้ำทางเมือง ใน ขณะเดียวกัน วัฒนธรรมดนตรีของชุมชนริมคลอง เช่น ลิเก เรียบ อู้เล่กัน นปี ดนตรีไทย และวงดนตรีรูปแบบต่าง ๆ ก็ได้ ปรับตัวตามบริบทใหม่ ในมิติของบทเพลง เครื่องดนตรี หรือ

รูปแบบการแสดง เพื่อตอบสนองสังคมเมืองร่วมสมัย สะท้อน ให้เห็นว่าคลองแสนแสบมิใช่เพียงเส้นทางน้ำเก่าแก่ แต่เป็น พื้นที่เชิงวัฒนธรรมที่ยังมีชีวิตและเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงของเมืองในทุกยุคสมัย

แนวคิดเรื่องความยั่งยืนทางวัฒนธรรมและการมีส่วนร่วมของชุมชนดนตรี

ยูเนสโกได้เข้ามามีบทบาทในวาทกรรมด้านความ ยั่งยืนทางวัฒนธรรมในฐานะองค์กรระหว่างประเทศที่สำคัญ มาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1972 โดยได้ริเริ่มขับเคลื่อนกระแสความตื่น ตัวยุโรปในนามานาชาติเกี่ยวกับการอนุรักษ์และคุ้มครองมรดก ทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ผ่านการจัดทำ “อนุสัญญาว่า ด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของ โลก” (UNESCO, 1972) ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของกระแส ความร่วมมือระหว่างประเทศในการปกป้องรักษามรดก อัน ทรงคุณค่าของมนุษยชาติ ต่อมาในปี ค.ศ. 1989 การประชุม ใหญ่ของยูเนสโกได้ให้การรับรอง “ข้อเสนอแนะว่าด้วยการ คุ้มครองวัฒนธรรมดั้งเดิมและคติชนวิทยา” (UNESCO, 1989) ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญในการขยายกรอบแนวคิด เรื่องมรดกทางวัฒนธรรมให้ครอบคลุมถึงองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และมรดกทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต ทั้งนี้ ใน ทศวรรษต่อมา ยูเนสโกยังได้จัดทำอนุสัญญา แลกเปลี่ยน และเครื่องมือทางกฎหมายระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องอีก เป็นจำนวนมาก เพื่อเสริมสร้างกลไกการคุ้มครองที่มี ประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ในบรรดาเอกสารทางกฎหมายเหล่านี้ อนุสัญญา ที่ได้รับการยกย่องว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการธำรง รักษาความยั่งยืนทางวัฒนธรรม คือ “อนุสัญญาว่าด้วยการ คุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” ปี ค.ศ. 2003 ซึ่งได้กำหนดพันธกิจหลักสี่ประการ ได้แก่ การธำรงรักษา และคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (ICH) ให้ รอดพ้นจากผลกระทบด้านลบอันเกิดจากกระแสการพัฒนา เศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ความเป็นเมือง กระแส โลกาภิวัตน์ การแพร่กระจายของสื่อและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ตลอดจนการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของประชากร; การส่งเสริม ให้เกิดการเคารพในความหลากหลายของ ICH ซึ่งเป็นสมบัติ ร่วมของชุมชน กลุ่มชน และปัจเจกบุคคล; การยกระดับความ ตระหนักรู้ในระดับนานาชาติถึงความจำเป็นในการธำรง รักษา ICH ไว้อย่างต่อเนื่อง และการสร้างกลไกความร่วมมือ

และให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศในมิติที่เกี่ยวข้องกับ ICH (UNESCO, 2022) ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมระดับโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความสำคัญกับบริบทของความยุติธรรมทางสังคม และสิทธิมนุษยชนของแนวปฏิบัติทางดนตรี และการขยายแนวทางที่เน้นการมีส่วนร่วมและความร่วมมือในการดำเนินงานเพื่อความยั่งยืนของดนตรี (Giri & Grant, 2025) พื้นที่ริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานครเป็นตัวอย่างหนึ่งของพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่กำลังเผชิญแรงกดดันจากการพัฒนาเมือง ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต ส่งผลให้บริบทและบทบาทของดนตรี ซึ่งปัจจุบันการแสดงดนตรีในงานชุมชน เริ่มค่อย ๆ ถูกลดความสำคัญลง แนวทางแบบสั่งการจากบนลงล่าง ที่ส่งผลให้กลุ่มคนจนต้องละทิ้งถิ่นฐานของตนเอง” ได้ในช่วงของบทความที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ วิถีทางสิ่งแวดล้อม และความเสื่อมถอยของบทบาทดนตรีในงานชุมชน เพราะบริบทตรงนี้เชื่อมโยงกับผลกระทบจากการพัฒนาเมืองที่เป็นไปในลักษณะ Top-down ได้อย่างมีนัยยะ ความเคลื่อนไหวในการฟื้นฟูและอนุรักษ์มรดกทางดนตรีของชุมชนริมคลอง เช่น โครงการวิจัยเชิงชาติพันธุ์พินธ์ การสร้างพื้นที่แสดงดนตรีโดยชุมชน การสืบทอดความรู้ดนตรีผ่านคนรุ่นใหม่ และการทำงานร่วมกันระหว่างนักดนตรี ท้องถิ่น หน่วยงานรัฐ และนักวิชาการ สอดคล้องกับแนวทางที่บทความนำเสนอว่าความยั่งยืน ทางดนตรีต้องพิจารณาภายใต้บริบทสิทธิมนุษยชน ความยุติธรรมทางสังคม และการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของผู้สืบทอดวัฒนธรรม ทั้งนี้ เพื่อให้ดนตรีไม่เพียงแต่ดำรงอยู่ แต่ยังสามารถตอบสนองต่อชีวิตร่วมสมัย และเสริมสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนในระยะยาวได้อย่างยั่งยืน

การขยายตัวของสภาพแวดล้อมแบบเมือง (Urbanized Environments) ส่งผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญต่อความยั่งยืนทางสังคม โดยเฉพาะในแง่ของการก่อให้เกิดความยากจนในบางชุมชนและละแวกใกล้เคียง อันเป็นผลมาจากการกระจุกตัวของความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจที่ยากจะเข้าถึงโอกาสพื้นฐาน เช่น รายได้ การศึกษา และทรัพยากรในชีวิตประจำวัน (Patel & Shah, 2021) พื้นที่เหล่านี้มักจะถูกอยู่ในภาวะการถูกกีดกันทั้งในเชิงสังคมและการเมือง ซึ่งยิ่งก่อให้เกิดปัญหาความยากจนรุนแรงขึ้น แม้จะมีความพยายามในการแก้ไขปัญหาความยั่งยืนทางสังคมผ่านแนวทางแบบสั่งการจากบนลงล่าง (top-down responses) แต่วิธีการเหล่านี้กลับไม่ก่อให้เกิดประสิทธิผลอย่างแท้จริง กลับกัน

หลายครั้งกลับยิ่งผลักดันกลุ่มคนจนให้ต้องละทิ้งถิ่นฐานของตนเอง และลดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรพื้นฐาน เช่น อาหารราคาถูกลง งาน หรือเครือข่ายความร่วมมือในชุมชน (Durizzo et al., 2021) ทางเลือกอีกประการหนึ่งคือการส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยรัฐเป็นผู้ริเริ่ม และให้ทุนสนับสนุน อย่างไรก็ตาม รูปแบบการมีส่วนร่วมดังกล่าวมักยังจำกัดสิทธิของชุมชนในการกำหนดบทบาทของตนเอง การจัดสรรทรัพยากร หรือการตัดสินใจในประเด็นสำคัญต่าง ๆ ซึ่งเป็นข้อจำกัดสำคัญที่ขัดขวางความยั่งยืนของการพัฒนาในระยะยาว (Gilbert & Ward, 1984) อีกแนวทางหนึ่งของการอธิบายทางทฤษฎีในสาขาสังคมวิทยาวัฒนธรรม มุ่งเน้นไปที่กระบวนการจัดประเภททางสังคม (Categorization Processes) และตั้งคำถามว่ากระบวนการดังกล่าวนำไปสู่การทำให้วัฒนธรรมของสมาชิกภายในพื้นที่กลายเป็นเนื้อเดียวกันหรือไม่ และความแตกต่างของการอยู่ในกลุ่มประเภททางสังคมที่แตกต่างกันสามารถอธิบายถึงการรวมตัวของผู้คนใน “โลกวัฒนธรรม” ที่ต่างกันได้อย่างไร (Bourdieu, 1984; Goldberg, 2011) งานวิจัยจำนวนมากแสดงให้เห็นว่าหมวดหมู่ทางสังคมมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมในหลายลักษณะพร้อมกัน เช่น การกำหนดความเชื่อหรือค่านิยมร่วม (Baldassarri & Gelman, 2008) รูปแบบการรับรู้หรือการเข้าถึงวัฒนธรรม (DiMaggio et al., 1996) และข้อจำกัดที่ปรากฏในระดับปัจเจกและโครงสร้างทางสังคม (Rawlings & Childress, 2019) ทั้งนี้ หากวิเคราะห์ด้วยมาตรวัดแบบมิติเดียว อาจไม่สามารถมองเห็นความซับซ้อนของกระบวนการจัดประเภทที่อยู่เบื้องหลังความแตกต่างทางวัฒนธรรมได้อย่างครอบคลุม

ในบริบทของชุมชนเมืองริมคลองแสนแสบ วัฒนธรรมดนตรีพื้นถิ่น เช่น ดนตรีไทย และดนตรีอิสลามสามารถมองได้ว่าเป็นทั้ง “เครื่องมือของการมีส่วนร่วม” และ “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” ที่เอื้อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน และการสื่อสารอัตลักษณ์ผ่านเสียงเพลง ดนตรีจึงมิใช่เพียงเครื่องมือด้านสุนทรียศาสตร์ หากยังเป็นช่องทางสำคัญในการต่อรองอำนาจ แสดงออกถึงความหลากหลาย และฟื้นฟูความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ของผู้คนท่ามกลางบริบทเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การสร้างความยั่งยืนทางวัฒนธรรมตามกรอบของยูเนสโก ไม่ได้จำกัดอยู่เพื่อบุคคลเชิงวัตถุหรือการจดทะเบียนมรดกวัฒนธรรมเท่านั้น หากยังให้ความสำคัญกับ “การมีส่วนร่วมของชุมชน” ในฐานะผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมอย่างแท้จริง โดยเฉพาะในบริบทของดนตรี

พื้นที่ริมคลองแสนแสบ ชุมชนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มศิลปิน ลิเกเรือบ วงอังกะลุง กลองยาว ดิเก้ และวงดนตรีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ล้วนมีบทบาทสำคัญในการดำรงและส่งต่อองค์ความรู้ทางดนตรีผ่านกิจกรรม ในชีวิตประจำวัน เช่น การแสดงในงานบุญ งานศพ งานประเพณีท้องถิ่น รวมถึงการจัดอบรมสอนดนตรี และฝึกเด็ก และเยาวชนในพื้นที่ เช่น กรณีของคุณครูดาวิตุแห่งชุมชนทรายทองดิน ที่ดำเนินกิจกรรมเชิงอนุรักษ์กลองรำมะนา หรือวงนาเสปของชุมชนมุสลิมที่ปรับใช้ภาษามลายูและทำนองไทยร่วมสมัย การมีส่วนร่วมในลักษณะนี้จะช่วยรักษารูปแบบดนตรีไว้ ส่งเสริมความรู้สึกเป็นเจ้าของทางวัฒนธรรม และเปิดโอกาสให้ชุมชนมีบทบาทในการกำหนดทิศทางของมรดกของตนเอง ทั้งยังสอดคล้องกับแนวทางของยูเนสโกในการคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (ICH) ให้คงอยู่ได้อย่างมีชีวิต มีคุณค่า และปรับตัวได้ตามสภาพแวดล้อมของโลกสมัยใหม่

แม้ว่าชุมชนจะมีศักยภาพในการดำรงไว้ซึ่งมรดกทางดนตรี แต่อย่างไรก็ดี การส่งเสริมความยั่งยืนทางวัฒนธรรม ควรดำเนินการผ่านความร่วมมือระหว่างหน่วยงานด้านการศึกษา หน่วยงานส่งเสริมทางวัฒนธรรม และองค์กรพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะในมิติของการสืบทอดองค์ความรู้เชิงช่าง นักดนตรีหรือศิลปินพื้นถิ่น ควรมีการจัดระบบการถ่ายทอดความรู้ที่เป็นลำดับขั้น เพื่อพัฒนาทักษะให้แก่คนรุ่นใหม่อย่างเหมาะสม ทั้งในด้านเทคนิค เนื้อหา และแนวคิดเชิงวัฒนธรรม (วุฒิไกร ศิริผล และ แพรวา รุจิณรงค์, 2568) ข้อเสนอแนะนี้สามารถประยุกต์ใช้กับ บริบทของวัฒนธรรมดนตรีริมคลองแสนแสบ ซึ่งเต็มไปด้วยความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม โดยเฉพาะในกลุ่มศิลปินพื้นบ้าน ครูดนตรี และช่างฝีมือที่เกี่ยวข้องกับเครื่องดนตรีและการแสดง การสนับสนุนจากหน่วยงานส่วนกลางร่วมกับองค์กรในพื้นที่จึงมีความสำคัญยิ่ง เพื่อให้การพัฒนาความรู้ด้านดนตรีของชุมชนเป็นไปอย่างต่อเนื่อง เข้าถึงง่าย และสอดคล้องกับอัตลักษณ์ของพื้นที่ พร้อมทั้งควรบูรณาการแนวคิด “การออกแบบเพื่อความยั่งยืน” เข้าไว้ในกระบวนการพัฒนางานการดนตรีชุมชน เพื่อให้เกิดการสืบทอดที่มีคุณค่าและยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงในอนาคต

สรุป

การศึกษาวรรณกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมดนตรีริมคลองแสนแสบเผยให้เห็นว่าพื้นที่นี้ มีใช้เพียงแค่งานน้ำที่ มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ หากแต่เป็น “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” ที่มีชีวิต สะท้อนถึงอัตลักษณ์ ความหลากหลายทาง ชาติพันธุ์ และการอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนของชุมชนต่าง ๆ ดนตรีในพื้นที่นี้จึงทำหน้าที่ทั้งเป็น เครื่องมือของการแสดงออกทางวัฒนธรรม และกลไกในการปรับตัวของชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมเมือง ด้วยเหตุนี้ การทำความเข้าใจดนตรีนั้น จึงจำเป็นต้องพิจารณาผ่านบริบททางสังคม พื้นที่ และประวัติศาสตร์ ที่หล่อหลอมแนวปฏิบัติทางดนตรี ให้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละชุมชน เมื่อพิจารณาพร้อมกับแนวคิดที่ว่าด้วย “ความยั่งยืนทางวัฒนธรรม” ซึ่งได้รับการผลักดันจากองค์การระหว่างประเทศยูเนสโก มรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ต่างมีบทบาทร่วมกันในการสะท้อนความคิด ความเชื่อ และคุณค่าทางสังคมของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย ซึ่งในบริบทของวัฒนธรรมดนตรีริมคลองแสนแสบ มรดกทั้งสองประเภทนี้ปรากฏควบคู่กันอย่างชัดเจน ดนตรีในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เช่น บทเพลง พิธีกรรม และภูมิปัญญาการแสดง สะท้อนอัตลักษณ์ วิถีชีวิต และความเชื่อของชุมชนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และศาสนา (ชาคริต สิทธิฤทธิ์, 2559,) ขณะเดียวกัน สิ่งที่จับต้องได้ เช่น เครื่องดนตรี การแสดง และสถาปัตยกรรม ของวัดและมัสยิดริมคลอง ก็เป็นองค์ประกอบที่ช่วยรองรับและส่งต่อคุณค่าเหล่านั้นให้ดำรงอยู่ในพื้นที่จริง การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมรดกทั้งสองลักษณะจึงช่วยให้เข้าใจบริบทของวัฒนธรรมดนตรีริมคลองแสนแสบได้อย่างรอบด้าน ทั้งในเชิงกายภาพ สังคม และจิตวิญญาณของชุมชน ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรม การดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมดนตรีชุมชนในพื้นที่ริมคลองแสนแสบ จำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างความหมายใหม่ที่เชื่อมโยงกับชีวิตร่วมสมัย และการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ในการเก็บข้อมูล สืบทอด และปรับตัวของวัฒนธรรมดนตรีให้เท่าทันบริบทโลกยุคใหม่ แนวทางเชิงบูรณาการเช่นนี้ จะช่วยส่งเสริมให้ดนตรีชุมชนไม่เพียงคงอยู่ แต่ยังคงกลายเป็นพลัง ในการสร้างอัตลักษณ์ และความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมของชุมชนในระยะยาวอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กมลลักษณ์ น่วมสำลี, มานพ วิสุทธิแพทย์ และ สุรศักดิ์ จำนงค์สาร. (2565). พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ดนตรีมิสลิมไทยภาคกลาง. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 7(4), 361-377.
- จักรพงษ์ กลิ่นแก้ว. (2562). *อุลละห์นบี : ดนตรีสรรเสริญศาสนาอันหมัดของมุสลิมไทยภาคกลาง* [ปริญญานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ]. หอสมุดกลาง มศว. <http://ir-ithesis.swu.ac.th/dspace/handle/123456789/666>
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3*. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา.
- เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี. (2560). *การเปลี่ยนแปลงทางดนตรี*. โครงการตำราบัณฑิตศึกษาศาสาธุริยางคศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี. (2562). แนวทางการศึกษาวัฒนธรรมดนตรีลุ่มน้ำโขง. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 15(1), 27-44.
- ชาคริต สิทธิฤทธิ์. (2559). จับต้องได้-จับต้องไม่ได้ : ความไม่หลากหลาย ในความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรม. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี*, 8(2), 141-160.
- ชิษณุพงศ์ อินทร์แก้ว. (2563). การเปลี่ยนแปลงทางดนตรี Changes in Music. *วารสารดนตรีบ้านสมเด็จเจ้า*, 2(2), 139-148.
- ธัญญารักษ์ โพธิ์กาวิณ. (2565). การปรับตัวของวงดนตรีป๊อปปูล่าในจังหวัดราชบุรีท่ามกลางบริบทสังคมไทยร่วมสมัย. *วารสารวิชาการ สถาบันวิทยาการจัดการแห่งแปซิฟิก (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)*, 8(1), 1-18.
- ปรเมศวร์ สรรพศรี และ เกริกพงศ์ ใจคำ. (2565). พื้นที่ทางวัฒนธรรมของดนตรีไทยในจังหวัดเชียงใหม่. *วารสารดนตรีบ้านสมเด็จเจ้า*, 4(2), 1-16.
- พูนพิศ อมาตยกุล, พิชิต ชัยเสรี, อารดา กิระนันท์, วชิราภรณ์ วรรณดี, ประพจน์ อัศววิรุฬห์การ และ จรยพร สุเนตรวรกุล. (2526). *นามานุกรมศิลปเพลงไทยในรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์* (พิมพ์ครั้งที่ 1). พุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเฉลิมฉลอง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- เมธี พิริยการณนธ์ และ นพดล ตั้งสกุล. (2564). ปรัชญาบทความ: เรื่องพื้นที่สาธารณะ พื้นที่ทางวัฒนธรรม และพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม. *NAJUA: HATA*, 18(1), 134-158.
- รณชัย รัตนเศรษฐ. (2559). *วัฒนธรรมดนตรีกับวิถีชีวิตในท้องถิ่นภาคตะวันออก: จังหวัดตราดและจังหวัดจันทบุรี*. โครงการวิจัยประเภทงบประมาณเงินรายได้จากเงินอุดหนุนรัฐบาล (งบประมาณแผ่นดิน), มหาวิทยาลัยบูรพา.
- รุ่งอรุณ กุลธำรง. (2556). วัดกับมัสยิดริมคลองแสนแสบ : ความเป็นมาและการดำรงอยู่. *วารสารไทยศึกษา*, 8(2), 59-96.
- วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์. (2555). คลองแสนแสบ : ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง. *วารสารไทยศึกษา*, 8(2), 1-20.
- วุฒิไกร ศิริผล และ แพรวา รุจิณรงค์. (2568). การส่งเสริมช่างทอรุ่นใหม่ด้วยแนวคิดการออกแบบเพื่อความยั่งยืน. *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 26(2), 67-80.
- ศิลปวัฒนธรรม. (2559). *เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก ผบ.โรงเรียนเพาะช่างพระองค์แรก ทรงพระปรีชาแม่แต่งานของผู้หญิง*. https://www.silpa-mag.com/history/article_982
- Baldassarri, D. & Gelman, A. (2008). Partisans without constraint: Political polarization and trends in American public opinion. *American Journal of Sociology*, 114(2), 408-446.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.
- DiMaggio, P., Evans, J. & Bryson, B. (1996). Have American's social attitudes become more polarized?. *American Journal of Sociology*, 102(3), 690-755.
- Durizzo, K., Asiedu, E., Van der Merwe, A., Van Niekerk, A. & Günther, I. (2021). Managing the COVID-19 pandemic in poor urban neighborhoods: The case of Accra and Johannesburg. *World Development*, 137(105175), 2-14. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105175>

- Gilbert, A. & Ward, P. (1984). Community action by the urban poor: Democratic involvement, community self-help or a means of social control?. *World Development*, 12(8), 769-782.
- Giri, S. & Grant, C. (2025). *Music and cultural sustainability: Past, present and future*. In Weiss, S., Morelli, S., & Ong, R. (Eds.), *Bloomsbury Handbook of Ethnomusicology*. Bloomsbury.
- Goldberg, A. (2011). Mapping shared understandings using relational class analysis: The case of the cultural omnivore reexamined. *American Journal of Sociology*, 116(5), 1397-1436.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Oxford: Blackwell.
- Patel, A. & Shah, P. (2021). Rethinking slums, cities, and urban planning: Lessons from the COVID-19 pandemic. *Cities & Health*, 5(sup1), 145-147.
- Rawlings, C. M. & Childress, C. (2019). Emergent meanings: Reconciling dispositional and situational accounts of meaning-making from cultural objects. *American Journal of Sociology*, 124(6), 1763-1809.
- UNESCO. (1972). *Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage*. UNESCO. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
- UNESCO. (1989). *Basic texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, (2022 ed.). UNESCO. <https://ich.unesco.org/en/basic-texts>
- UNESCO. (2022). *Basic texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* (2022 ed.). UNESCO. <https://ich.unesco.org/en/basic-texts>